

Λαϊκή εξουσία και δημοκρατία Η εμπειρία των επαναστάσεων του 20ού αιώνα

*του Δημήτρη Καλτσώνη
αν. καθηγητή, Πάντειο Πανεπιστήμιο*

Οι επαναστάσεις του 20ού αιώνα ξεκίνησαν την οικοδόμηση μιας νέου τύπου κρατικής εξουσίας και δημοκρατίας και νέων παραγωγικών σχέσεων. Καταβλήθηκε προσπάθεια για δημιουργία μιας αληθινής δημοκρατίας -ανώτερης από την δήθεν δημοκρατία της πλουτοκρατίας- όπου η εργατική τάξη και ο λαός θα έχουν τον αποφασιστικό λόγο. Για το σκοπό αυτό αξιοποιήθηκαν ή αυθόρμητα συνέκλιναν προς εμπειρίες αντίστοιχες της Παρισινής Κομμούνας.

Σε όλες όμως τις περιπτώσεις, πλην της κουβανικής, καταγράφηκε η ίδια τάση. Αυτή της βαθμιαίας αποδυνάμωσης της επαναστατικής δημοκρατίας, της συγκέντρωσης των αποφάσεων στην ηγετική ομάδα του κόμματος και του κράτους. Οι αρχές της αιρετότητας, της ανακλητότητας, της εναλλαγής των προσώπων στις υπεύθυνες θέσεις, του ελέγχου από τα κάτω, της κατάργησης των προνομίων για τους κυβερνώντες αποδυναμώθηκαν, έγιναν τυπικό γράμμα και παραβιάστηκαν ανοιχτά. Με όλα αυτά όμως χάθηκε το βασικό χαρακτηριστικό πλεονέκτημα της σοσιαλιστικής δημοκρατίας. Χάθηκε η ειδοποιός διαφορά της από την αστική δημοκρατία. Η κατάσταση αυτή οδήγησε βαθμιαία τους λαούς στην αδιαφορία και στην αδράνεια.

Οι αιτίες

Μπορούμε καταρχήν να εντοπίσουμε μερικούς βασικούς παράγοντες που επέδρασαν αρνητικά ώστε να δυσκολευτεί το έργο της οικοδόμησης μιας ανώτερης δημοκρατίας όπου η εργατική τάξη και ο λαός θα έχουν πραγματικά τον καθοριστικό λόγο και ρόλο.

Πρώτο, οι επαναστάσεις ξέσπασαν σε χώρες με χαμηλό επίπεδο παραγωγικών δυνάμεων.

Δεύτερο, αυτό συνδυαζόταν με χαμηλό μορφωτικό και πολιτιστικό επίπεδο των λαών. Όλα αυτά δυσχέραιναν το έργο της συμμετοχής τους στη δημιουργία νέου κράτους και οικονομικού συστήματος.

Τρίτο, ο διαμορφωμένος εδώ και αιώνες καταμερισμός της εργασίας σε κυβερνώντες και κυβερνώμενους, δεν μπορεί παρά να υφίσταται για ένα ιστορικό διάστημα και μετά από μια επαναστατική αλλαγή. Αυτόματα επομένως, διαμορφώνεται η τάση της ανάθεσης και η παράλληλη τάση των κυβερνώντων να αυτονομούνται.

Τέταρτο, οι εμφύλιοι πόλεμοι, οι μπεριαλιστικές επεμβάσεις, ο οικονομικός αποκλεισμός που εξαπέλυσε η αστική τάξη ανάγκασαν τις επαναστατημένες χώρες να δρουν σε καθεστώς κατάστασης πολιορκίας. Έτσι, μια σειρά δημοκρατικές λειτουργίες και ελευθερίες αναστάλθηκαν ή περιορίστηκαν δραστικά προκειμένου να αντιμετωπιστούν οι έκτακτες πολεμικές συνθήκες. Αυτό θα έκανε κάθε κράτος και κάθε εξουσία που δεν ήθελε να παραδοθεί.

Πέμπτο, οι λαοί και οι ηγέτες δεν διέθεταν καμιά τέτοια προηγούμενη εμπειρία. Άρα τα λάθη, μικρά και μεγαλύτερα, ήταν αναπόφευκτα.

Έκτο, σε αυτά πρέπει να προστεθούν οι αρνητικές αντιλήψεις και οι νοοτροπίες που σημαδεύουν τους ανθρώπους μέσω της μακραίωνης κυριαρχίας εκμεταλλευτικών συστημάτων και των αντίστοιχων ιδεολογιών, οι εγωισμοί, οι ιδιοτέλειες, που αποτελούν μακραίωνη κληρονομιά της ανθρωπότητας και καθόλου δεν εξαλείφονται σε μερικές δεκαετίες.

Η αντεπίδραση στην οικονομία

Η αφυδάτωση της επαναστατικής δημοκρατίας, η γραφειοκρατική στρέβλωση των σοσιαλιστικών κρατών είχε αρνητική αντεπίδραση στην οικονομία. Η συμμετοχή των εργαζομένων στη συζήτηση για τη λήψη κρίσιμων αποφάσεων για την οικονομία αλλά και γενικότερα έγινε σε μεγάλο βαθμό τυπική, ή και ανύπαρκτη. Όπως σημειώνει ο κουβανός οικονομολόγος Κάρλος Ταμπλάδα, το βάρος έπεφτε μονομερώς στην υλοποίηση των αποφάσεων που είχαν ληφθεί στα κυβερνητικά κλιμάκια και όχι στη συμμετοχή των εργαζομένων στην επεξεργασία και αξιολόγηση των πολιτικών¹. Αντίστοιχες παρατηρήσεις είχε κάνει πολλά χρόνια πριν ο Τσε².

Το γεγονός ότι οι εργαζόμενοι αποξενώνονταν ολοένα και περισσότερο από τις οικονομικές (και όχι μόνο) αποφάσεις οδήγησε στην πτώση του ενδιαφέροντος για την εργασία και τα αποτελέσματά της και άρα σε πτώση της παραγωγικότητας της εργασίας. Οδήγησε σε αστοχίες στο σχεδιασμό, σε υπερβολές, σε βουλησιαρχικές αποφάσεις. Το παράδειγμα του μεγάλου άλματος μπροστά στην Κίνα το 1958 είναι το πλέον κραυγαλέο αλλά όχι το μοναδικό. Προκλήθηκαν ανισοροπίες, ανισομέρειες και αναποτελεσματικότητα. Σημειώθηκαν παραβιάσεις της αρχής κατανομής του κοινωνικού πλούτου “στον καθένα ανάλογα με την εργασία του”³. Συσσωρεύθηκαν εντέλει αδικίες και κοινωνική δυσάρεσκεια.

Έτσι, τα τεράστια οικονομικά και κοινωνικά επιτεύγματα της πρώτης επαναστατικής

¹ Βλ. Κ. Ταμπλάδα, *Τσε Γκεβέρα: η πολιτική οικονομία της οικοδόμησης του σοσιαλισμού*, Αθήνα, εκδ. Διεθνές βήμα, 2014, σελ. 305 και Σ. Μπετελέμ, *Οι ταξικοί αγώνες στην ΕΣΣΔ*, τ. 2 (1923-1930), οπ. π., σελ. 204 επ.

² Βλ. και τις σχετικές απόψεις του Τσε Γκεβέρα στο Δ. Καλτσώνης, *Ο Τσε για το κράτος και την επανάσταση*, Αθήνα, εκδ. Τόπος, 2012, σελ. 152 επ. και την εκεί παραπεμπόμενη βιβλιογραφία.

³ Βλ. Κ. Μαρξ, *Κριτική του προγράμματος της Γκότα*, Αθήνα, εκδ. Σύγχρονη Εποχή, 1983, σελ. 13 επ.

περιόδου, που οφείλονταν ακριβώς στο σχεδιασμό της οικονομίας και στην ενθουσιώδη συμμετοχή των λαών, άρχισαν να αποδυναμώνονται. Οι οικονομικοί δείκτες οδηγήθηκαν σε στασιμότητα και υποχώρηση.

Στο τελικό στάδιο μεθοδεύτηκε από το ηγετικό γραφειοκρατικό στρώμα η καπιταλιστική παλινόρθωση. Η γραφειοκρατία (τουλάχιστον το σημαντικότερο τμήμα της) μετασηματίστηκε σε αστική τάξη. Οι πρώην αξιωματούχοι μετατράπηκαν σε καπιταλιστές ιδιοποιούμενοι τη δημόσια περιουσία.

Επαναστατική δημοκρατία ίσον οικονομικός δυναμισμός

Τα παραπάνω μας βοηθούν να εξάγουμε κάποια θεωρητικά πορίσματα⁴. Η οικονομία στις σοσιαλιστικές κοινωνίες αναπτύσσεται με βάση το σχεδιασμό. Ο σχεδιασμός αυτός πρέπει 1. να λαμβάνει υπόψη του τις αντικειμενικές δυνατότητες και τους κανόνες που διέπουν τις κοινωνικο-οικονομικές διαδικασίες, 2. να εκφράζει τη βούληση της εργατικής τάξης και των εργαζομένων για το πώς θέλουν να αναπτύξουν την οικονομία τους.

Κατά συνέπεια, η εργατική τάξη και ο λαός μπορεί και πρέπει μέσα από τους θεσμούς άμεσης και αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας να λαμβάνει τις οικονομικές αποφάσεις. Για παράδειγμα, τι ποσοστό των πόρων θα διατεθούν για τη βιομηχανική και αγροτική ανάπτυξη, για την εκπαίδευση, για την υγεία, την άμυνα κλπ, τι μέρος των επενδύσεων θα στραφεί στη βαριά βιομηχανία και σε ποιους κλάδους της, ποιο μέρος των επενδύσεων θα κατευθυνθεί στην ελαφριά βιομηχανία και σε ποιους κλάδους της πρέπει να το συζητήσουν και να το αποφασίζουν οι εργαζόμενοι. Σε ποιο βαθμό και για ποιο ιστορικό διάστημα, θα εφαρμοστεί πολιτική τύπου ΝΕΠ, ποια θα είναι η έκταση των εμπορευματικών σχέσεων είναι ζητήματα όχι μόνο επιστημονικής τεχνοκρατικής ανάλυσης αλλά και κοινωνικές – πολιτικές αποφάσεις τις οποίες πρέπει να λαμβάνουν οι λαοί.

Οι ίδιοι οι εργαζόμενοι πρέπει να συζητήσουν και να αποφασίσουν όχι μόνο γιατί έτσι εκφράζουν τη βούλησή τους αλλά και επειδή μόνο έτσι μπορούν να ανεβάσουν το επίπεδο κοινωνικής τους συνείδησης, να μάθουν ακόμη και από τα λάθη τους. Άλλωστε, οι «ειδικοί» (πολιτικοί, οικονομολόγοι κλπ) μπορεί εξίσου να λάβουν λαθεμένες αποφάσεις. Μπορεί επίσης να λάβουν αποφάσεις που δεν εκφράζουν τις επιθυμίες και επιδιώξεις της κοινωνίας.

Η κυβέρνηση και το κυβερνητικό επαναστατικό κόμμα πρέπει να υποβάλλουν τις προτάσεις τους οι οποίες, μαζί με όποιες άλλες προτάσεις κατατεθούν, οφείλουν να τίθενται σε πλατιά

⁴ Βλ. περισσότερα στο Δ. Καλτσώνης, *Τι είναι το κράτος; τι δημοκρατία χρειαζόμαστε;*, Αθήνα, εκδ. Τόπος, 2016, σελ. 81 επ.

συζήτηση τόσο στις συνελεύσεις στους εργασιακούς χώρους όσο και τοπικά, στα μέσα μαζικής ενημέρωσης, στους συνδικαλιστικούς και άλλους μαζικούς φορείς. Η τελική απόφαση βέβαια πρέπει να λαμβάνεται στη συνέχεια από το κεντρικό αντιπροσωπευτικό όργανο.

Η δημοκρατική συμμετοχή των εργαζομένων είναι αναγκαία και στο στάδιο της κατανομής του παραγόμενου κοινωνικού πλούτου. Στη σοσιαλιστική κοινωνία γίνεται προσπάθεια να εφαρμοστεί η αρχή *“στον καθένα ανάλογα με την εργασία του”*. Πώς όμως γίνεται η μέτρηση, αξιολόγηση και αποτίμηση της εργασίας; Και κυρίως ποιος την υπολογίζει σε μια μορφή κοινωνικής οργάνωσης όπου δεν κυριαρχεί η ατομική ιδιοκτησία στα μέσα παραγωγής; Ο υπολογισμός της εργατικής δύναμης που ξόδεψε κάθε εργαζόμενος είναι ένα σύνθετο επιστημονικό και πολιτικό ζήτημα. Τα πορίσματα διάφορων επιστημών και η κοινωνική εμπειρία μπορούν να υποδείξουν τρόπους για τον υπολογισμό της μιας ή της άλλης εργασίας. Τα συμπεράσματα όμως της επιστήμης και της εμπειρίας μπορούν να διαφέρουν στις εκτιμήσεις τους. Ο υπολογισμός δεν είναι μόνο τεχνικό ζήτημα αλλά και κοινωνικο-πολιτική απόφαση.

Κατά συνέπεια η ίδια η κοινωνία πρέπει να έχει τον τελικό και αποφασιστικό λόγο για τα κριτήρια που υιοθετούνται. Επομένως ο ρόλος της δημοκρατίας είναι κι εδώ καθοριστικός. Πώς θα αποτιμηθεί από την κοινωνία μια ώρα εργασίας του εκπαιδευτικού και πώς ενός προγραμματιστή, πώς ενός ανθρακωρύχου και πώς ενός κλητήρα; Οι ίδιοι οι εργαζόμενοι μέσα από τους δημοκρατικούς τους θεσμούς μπορούν να καθορίσουν τα σχετικά κριτήρια.

Η δημοκρατική συμμετοχή των εργαζομένων είναι καθοριστική για την οικονομική αποτελεσματικότητα, την έγκαιρη διόρθωση των λαθών, την κοινωνική συνοχή ανάμεσα στις διάφορες κατηγορίες και στρώματα του λαού. Μόνο με την επαναστατική δημοκρατία μπορεί να αναδειχθεί η υπεροχή του σοσιαλισμού και στο οικονομικό πεδίο. Όποτε και στο βαθμό που υπήρξε οδήγησε σε άλματα. Για παράδειγμα, η Σοβιετική Ρωσία η οποία εκτινάχθηκε από τη μεσαιωνική καθυστέρηση σε δεύτερη οικονομική δύναμη στον πλανήτη τα πρώτα χρόνια. Στη συνέχεια καθώς ατόνησε η επαναστατική δημοκρατία και κυριάρχησε η γραφειοκρατική στρέβλωση, οδηγήθηκε στη στασιμότητα και στον οικονομικό μαρασμό.

Επιστημονική πρόβλεψη

Οι Μαρξ και Ένγκελς είχαν προβλέψει επιστημονικά μια τέτοια εξέλιξη της επαναστατικής δημοκρατίας και των επαναστάσεων; Πολύ διορατικά σημείωνε ο Μαρξ ότι οι προλεταριακές επαναστάσεις *“κάνουν αδιάκοπη κριτική στον ίδιο τον εαυτό τους, διακόπτουν κάθε τόσο την ίδια τους την πορεία, ξαναγυρίζουν σε κείνο που φαίνεται ότι έχει πραγματοποιηθεί για να το ξαναρχίσουν από την αρχή, περιγελάνε με ωμή ακρίβεια τις μισοτελειωμένες δουλειές, τις αδυναμίες και τις*

ελεεινότητες των πρώτων τους προσπαθειών, φαίνεται να ζαπλώνουν χάμω τον αντίπαλό τους μόνο και μόνο για να του δώσουν την ευκαιρία ν' αντλήσει καινούργιες δυνάμεις από τη γη και να ορθωθεί πάλι πιο γιγάντιος μπροστά τους, οπισθοχωρούν συνεχώς μπροστά στην ακαθόριστη απεραντοσύνη των σκοπών τους, ώσπου να δημιουργηθεί η κατάσταση που κάνει αδύνατο κάθε ξαναγύρισμα»⁵.

Ο Ένγκελς επίσης, στον πρόλογο του βιβλίου του Μαρξ *Ο εμφύλιος πόλεμος στη Γαλλία* τόνιζε ότι αν δεν εφαρμοστούν οι αρχές της Παρισινής Κομμούνας η εργατική τάξη ενδέχεται να ξαναχάσει την εξουσία, αν δεν “εξασφαλίσει τον εαυτό της” από τα “ειδικά συμφέροντα” των ιδίων της των βουλευτών, των στελεχών, των υπαλλήλων της⁶.

Είναι πολύ εύστοχη από την άποψη αυτή και η επισήμανση του Φιδέλ Κάστρο ότι «Οι επαναστάτες, όσοι ξεκινάνε μια επανάσταση, έχουν συνήθως μεγάλο γόητρο στο λαό, μια μεγάλη εξουσία πάνω στο λαό, και μ' αυτή την εξουσία, μπορούν να κάνουν πολύ καλό, αλλά μπορεί να συμβεί να κάνουν πολύ κακό. Ας ελπίσουμε πως στο μέλλον, πολλοί λίγοι άνθρωποι, ή και ούτε ένας, δεν θα έχουν την εξουσία που είχαμε στην αρχή της Επανάστασης, γιατί είναι επικίνδυνο άνθρωποι να έχουν τόσο μεγάλη εξουσία»⁷.

Υπάρχει δυνατότητα και αναγκαιότητα

Η εμπειρία των επαναστάσεων του 20ού αιώνα μας δείχνει ότι το ζήτημα της επαναστατικής δημοκρατίας, της ουσιαστικής συμμετοχής του λαού στις αποφάσεις έχει κομβική σημασία για την επιβίωση και ανάπτυξη της σοσιαλιστικής οικοδόμησης.

Μήπως όμως είναι ουτοπία η οικοδόμηση μιας τέτοιας δημοκρατίας; Σε καμιά περίπτωση δεν πρόκειται για εύκολο έργο. Ωστόσο, η επιστημονική ανάλυση και αφομοίωση της εμπειρίας του 20ού αιώνα θα συμβάλλει στην ωριμότερη προσέγγιση του ζητήματος, στην απαλλαγή των επαναστατικών κομμάτων από πατερναλιστικές αντιλήψεις, από την εγκαθίδρυση του διοικητικού, ελιτίστικου αυταρχισμού στη θέση της διαλεκτικής σχέσης με το λαό. Η προσέλευση του λαού στη διαχείριση των καθημερινών του υποθέσεων, η εκμάθηση με βάση την εμπειρία, η άνοδος του μορφωτικού και πολιτιστικού επιπέδου, είναι υπόθεση μακρόχρονης, επίπονης, συστηματικής προσπάθειας, που θα έχει πάντα τον κίνδυνο πισωγυρίσματος. Θα είναι μια δυνατότητα που πρέπει πάντοτε, καθημερινά, να επιβεβαιώνεται για να μετατρέπεται σε πραγματικότητα.

Η περίπτωση της κουβανέζικης επανάστασης (χωρίς να αγνοηθούν τα λάθη, χωρίς διάθεση ωραιοποίησης, χωρίς να αγνοηθούν οι κίνδυνοι και οι μεγάλες δυσκολίες), το γεγονός ότι κατόρθωσε να επιζήσει, μόνη, υπερήφανη, αξιοπρεπής, 28 χρόνια μετά την καπιταλιστική

⁵ Βλ. Κ. Μαρξ, *Η 18η Μπρυμαίρ του Λουδοβίκου Βοναπάρτη*, Αθήνα, εκδ. Σύγχρονη Εποχή, 1987, σελ. 17.

⁶ Βλ. Κ. Μαρξ, *Ο εμφύλιος πόλεμος στη Γαλλία*, Αθήνα, εκδ. Σύγχρονη Εποχή, 2000, σελ. 20.

⁷ Βλ. F. Castro, *Révolution cubaine, II (textes choisis 1962-1968)*, Paris, Maspero, 1969, σελ. 158 επ.

παλινόρθωση στην ανατολική Ευρώπη, δείχνει, έστω και ημιτελώς, ότι μπορεί να γίνει και αλλιώς.

Η επαναστατική δημοκρατία, ο δρόμος δηλαδή προς τον αυτοκαθορισμό του ανθρώπου, η πραγματική ελευθερία αποτελεί αναμφίβολα δύσκολο έργο, υψηλό, προμηθεϊκό, αντίστοιχο προς τις ανάγκες αλλά και τις δυνατότητες του homo sapiens. Η ανθρωπότητα έχει διανύσει έναν υπέροχο δρόμο από τα βάθη της πρωτόγονης κατάστασης μέχρι σήμερα. Όπως σημείωνε ο Φ. Ένγκελς, η ιστορία των επιστημών -και του ανθρώπου θα προσθέταμε- είναι η ιστορία της σταδιακής εξάλειψης της άγνοιας και της ανοησίας⁸.

Σήμερα, η αστική τάξη επιδίδεται σε μια αυταρχική ρεβάνς: κατάργηση εργασιακών και κοινωνικών κατακτήσεων, στροφή προς την ακροδεξιά και τον αυταρχισμό, συρρίκνωση ακόμη και αυτής της υποκριτικής αστικής δημοκρατίας. Εξαιτίας της αδηφαγίας του μονοπωλιακού κεφαλαίου απειλείται η ίδια η επιβίωση του ανθρώπινου είδους στον πλανήτη. Τελευταίο χαρακτηριστικό παράδειγμα η κατάργηση από τον πρόεδρο της Βραζιλίας του υπουργείου προστασίας της περιοχής της Αμαζονίας, γεγονός που θα οδηγήσει σε ακόμη μεγαλύτερη υπερεκμετάλλευση του πνεύμονα της ανθρωπότητας από τις πολυεθνικές, με ολέθριες συνέπειες για όλους μας σε όλο τον πλανήτη. Όμως η ιστορία έτσι προχωρά. Οι λαοί συσσωρεύουν καθημερινά, με οδυνηρό τρόπο, εμπειρία και γνώση. Θα συνεχίσουν ανοίγοντας νέους, καλύτερους δρόμους. Το επιστημονικό κεφάλαιο που άνοιξε ο Μαρξ θα είναι πολύτιμος αρωγός.